

VERİLİŞİNİN 70. YILINDA DEMOKRATİKLEŞME BELGESİ OLARAK TÜRK SİYASAL HAYATINDA DÖRTLÜ TAKRİR

Işıl TUNA*

Öz

II. Dünya Savaşının sona ermesinin ardından tek partili yönetim sistemleri değer kaybetmiştir. Hızla çok partili demokratik sistemler kurulmaya başlamıştır. Oluşan bu yenedünya düzeninde demokrasi ve hürriyet kavramları ön plana çıkmıştır. Türkiye’de bundan tam yetmiş yıl önce 7 Haziran 1945 tarihinde dört milletvekili meclis grubu başkanlığına bir önerge verdiler. Önergede demokratik usullerin daha geniş bir şekilde uygulanması isteniyordu. Önergenin altında dört milletvekilinin imzası olduğu için tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçmiştir. Takrir parti grup başkanlığında 12 Haziran 1945 tarihinde reddedilmiştir. Ancak takrir sahipleri fikirlerini basın aracılığıyla kamuoyuna duyurmaya başlamışlardır. Özellikle Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in Vatan Gazetesinde çıkan yazıları bu süreçte çok önemli bir yer tutmaktadır. Parti divanı milletvekillerinin basında çıkan yazılarının parti ve hükümet programına aykırı olduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmesine karar vermiştir. Ardından partiden istifa ve ihraç haberleri art arda gelmeye başlamıştır. Dörtlü takrir Türk siyasi tarihimizde önemli dönüm noktalarından biridir. Türkiye’nin çok partili siyasal yaşama geçmesinde adeta bir meşale görevi görmüştür. Çünkü 6 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Partinin kurucularını dörtlü takrir bir araya getirmiştir.

Bu çalışmada Dörtlü Takrir tüm yönleriyle incelendikten sonra milletvekillerinin basında çıkan yazıları ve partiden tasfiye süreçleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler; CHP, Dörtlü Takrir, Demokrasi, Basın.

THE QUARTET MOTİON IN TURKISH POLITICAL LIFE AS THE DOCUMENT OF DEMOCRATİZATIÖN IN THE 70th YEAR OF ISSUE

Abstract

After the end of World War II, one- party management systems have lost their value. A multi-party democratic systems have strated to be set up quickly. In the new world concepts of democracy and freedom came out. In our country, four deputies put a motion to the presidency exactly seventy years ago on seventh of June in 1945. Democratic prosedures were required to be applied more broadly in motion. Four deputies have signiture under

* Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (isiltuna89@gmail.com).

motion because of this it was passed as quad declaration to the history. Motion was rejected on June 12, 1945 by party group chair. But the owners of motion has began to announce their ideas to public via press. Especially the articles of Fuat Köprülü and Adnan Menderes in newspaper Vatan has a very important place on this process. Party court has decided to expel the deputies from the party on the grounds that their articles were written against the party program. The news of resignation and expulsion from the party have came repeatedly. Quarted Motion is one of the important milestones in Turkish political history. As it was a torch in the Turkey's multi party system procession. Because Quarted Motion has brought together the founders of Democratic Party which was founded on January 6, 1946.

In this study, after all aspects of quad motion were examined articles of deputies and their refinement from the part will be evaluated.

Keywords; CHP, Quartet Motion, Democracy, Press.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatta olduğu süreçte iki kez çok partili hayata geçme girişiminde bulunulmuştur. Fakat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi başarısızlıkla son bulmuştur. Ardından Milli Şef dönemi boyunca yasal bir şekilde kendisini ifade ve temsil etme imkânı bulamayan siyasal muhalefet İkinci Dünya Savaşının sona erdiği günlerde gerek parti içinde gerekse mecliste belirginleşmeye başlamıştır.¹ Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmemekle beraber savaş yılları boyunca (1939-1945) ekonomik ve siyasal bir takım sıkıntılarla mücadele etmiştir.² Savaş yıllarında yaşanan hayat pahalılığı ve suiistimaller halkın geniş bir kesiminde hükümete olan güveni azaltmıştır. Halkta hükümete olan hoşnutsuzluk zamanla Cumhuriyet Halk Partisi'ne duyulan tepkiye dönüşmüştür.³

Bu gelişmeler yaşandığı sırada Türkiye 1944 tarihinde Mihver Devletleri ile münasebetlerini kesmiş, Birleşmiş Milletlere üye olmak için 23 Şubat 1945 yılında Almanya'ya karşı savaş ilan ederek 28 Şubat'ta BM beyannamesini imzalamıştır. Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul etmekle Türkiye bu anayasanın demokratik prensiplerine uygun daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiştir.⁴ Zaten İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle tüm dünyada tek partili diktatör yönetime dayanan siyasal sistemler değer kaybetmiş ve çok partili sistemler değer görmeye başlamıştır.

1 Sabit Dokuyan, "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Partinin Kuruluşu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.2, S. 2/1, Haziran 2014, s.152.

2 Cengiz Çavdar, "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, s.2064.

3 Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.9, Konya 2003, s.5.

4 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Yay., İstanbul, 1992, s.125-126.

Söz konusu dönemde ilk muhalif hareket 21 Mayıs 1945 tarihli bütçe görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Celal Bayar, Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Adnan Menderes başta olmak üzere birçok milletvekili tarafından hükümetin kararları eleştirilmiştir. Eleştiriler daha çok bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları ölçsüz emisyon hayat pahalılığı, dar gelirlerin ve özellikle memurların hali, vurgunculuk, kara borsa, vergi sistemindeki adaletsizlik üzerinde yoğunlaşmıştır.⁵ 29 Mayıs'ta bütçe oylamasında da bu kişiler aleyhe oy kullanmışlardır.⁶ Aynı tarihlerde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı da Mecliste görüşülmeye başlanmıştı. Kanun tasarısının raportörlüğünü büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes yapmıştır.⁷ Adnan Menderes tasarıya en şiddetli karşı çıkanlardan biriydi. Özellikle hükümetin tasarıya müdahale etmesinden rahatsızlığını belirterek; "...Savaşın bittiği gerek milli gerekse milletlerarası yaşayışın demokratik esaslara ve milli hâkimiyet prensiplerine göre yeni baştan tanziminin dünyaca uğraşılmakta olduğu günlerde olayların önüne geçmek taraftarı olduğunu söylemiştir."⁸

Yaşanan gelişmelerin akabinde İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 yılında 19 Mayıs stadyumunda yaptığı konuşma muhalif milletvekillerini daha da cesaretlendirmiştir. İnönü konuşmasında "Memleketin siyasi ve fikir hayatında demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Millet Meclisinin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp erişirmesi ve geçmişte olan otoriter idareden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmesi olmuştur. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıklar kalktıkça büyük meclis az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş memleketin sarsıntılara uğramadan daha ziyade ilerlemesini temin edecektir"⁹ dedi.

Toprak Reformu yasasıyla başlayan bireysel muhalefet bütçe görüşmelerinde de aynı kişilere devam etmiştir. Bu durum muhalefeti birleştirmeye ve taleplerini ortak hedefler doğrultusunda savunmaya itmiştir. Dünyada yaşanan gelişmeler ülkemizde de etkisini göstermeye başlamış ve Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalif milletvekillerini cesaretlendirerek demokratik yapıyı kuvvetlendirecek önemli hamleler yapılmıştır.¹⁰ Bu muhalefet önce bir liberalleşme raporu yayımlayacak daha sonra da Demokrat Parti isimli yeni bir partinin kuruluşuna temel teşkil edecektir.

5 Cem, Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Yay., Ankara 2003, s.25.

6 Eroğul, a.g.e., s.26.

7 Ayn. Yer.

8 TBMM Tutanak Dergisi, D.7, C.17, s.111.

9 Asım Us, "Gençliğin Bayramı", *Vakit*, 20 Mayıs 1945.

10 Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Der Yay., İstanbul, 1995, s.257.

1. DÖRTLÜ TAKRİR VE İÇERİĞİ

II. Dünya Savaşı sonrası ardından ülkemizde demokratikleşme yönünde birtakım adımların atılacağı bir süreç başlayacaktır. Bu süreci hızlandırmak adına 7 Haziran 1945 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına Kars Milletvekili Fuat Köprülü tarafından bir önerge verildi. Tüm milletvekillerinin görüş ve düşüncelerinin alınması için ayrıca önergenin birer nüshası mecliste dağıtılmıştır.¹¹ Tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçen metin Fuat Köprülü’nün evinde hazırlanmıştır.¹² Önergeyi imzalayanlar; İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes idi.¹³ Önerge derhal işleme konulmuş ve bir hafta içerisinde görüşülmesi uygun görülmüştür.

Dörtler Takrirden Türkiye Cumhuriyetinin ve CHP’nin kuruluşundan bu yana esas ilkesinin demokrasi olduğunu “daha kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti’nin ve CHP’nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir”¹⁴ sözleriyle hatırlatılmışlardır.

Metinde “...Türkiye Cumhuriyeti Devleti Teşkilat-ı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekilde ulaştırmak idealinden ölüncüye kadar ayrılmamıştır”¹⁵ şeklinde Atatürk adının vurgulanması dikkat çeken önemli bir noktadır. Takriri

- 11 Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yay., Ankara, 2006, s.137.
- 12 Samet Ağaoğlu, *DP’nin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, 85. Refik Koraltan takririn nasıl hazırlandığını şu şekilde anlatmıştır. “... Menderes ile konuştum. Parti meclis grubunda müşterek bir takrir vererek bir reform isteyelim dedim. Dörtlü Takrir fikri benden doğdu. Takririn esasını Fuat Köprülü yazdı.” Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s. 167. İsmet Bozdağ’ın aynı görüşü destekler sözleri; “ Gruba bir takrir vererek iş başlamaı Menderes ve Köprülü’ye o (Refik Koraltan) önerdi”. Bkz. İsmet Bozdağ, *Menderes Menderes*, İstanbul, 1997, s.15. Celal Bayar’ın ifadesine göre ise “ Dörtlü Takrir’in verilmesi fikri Köprülü ve Menderes’e aitti... Onlarla parti konusunu bu önerge nedeniyle görüştük Koraltan’ın Dörtlü Takrir’e imza koymasını ben istedim.”. Samet, Ağaoğlu, a.g.e., s.85.
- 13 Bayar’a göre Refik Şevket İnce’de takrire imza atmak istemiş fakat Köprülü ve Koraltan kendisinin milletvekili olmadığını ileri sürerek kabul etmemiş bu yüzden İnce belgeyi imzalamamıştır. Bkz. Samet Ağaoğlu, a.g.e.,s.85. Koraltan’da takririn imzalanması hususunda “ilk beş kişiydik. Hikmet Bayur da bizimleydi. Tam takrir imzalanacağı sırada imza koymaktan caydı.” demiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı (1889-1960)*, İstanbul, 1969, s.183.
- 14 BCA, Dosya 2, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer no: 572.2277..3.
- 15 “Atatürk’ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdî hürriyetleri, gerek millî mukarebeyi en geniş surette dağlamak imkânlarını vermiştir. Memleketi Ortaçağ’dan kalma zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticai kırmak maksadıyla 1925’ten sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti Teşkilat-ı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekilde ulaştırmak idealinden ölüncüye kadar ayrılmamıştır.”

kaleme alanlara göre; Atatürk'ün ideali, demokratik bir rejim yaratmaktı. Ancak buna imkân bulamamıştır.¹⁶

Önergede savaş sonrasında tüm dünyada demokrasi ve özgürlük isteklerinin büyük güç kazandığı ve demokrasi ilkelerinin uluslararası güvencelere bağlandığı hatırlatıldıktan sonra önerge sahipleri Türkiye'de başta Cumhurbaşkanı olmak üzere herkesin demokrasiden yana olduğunu "...Memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez" sözleriyle ifade edilmiştir. Türk ulusunun demokrasi içinde yaşayacak ve siyasal özgürlükleri kullanabilecek olgunluğa ve yeteneğe ulaştıklarını da belirten önerge sahipleri ardından taleplerini sıralamıştır.¹⁷ Takrir Sahipleri önerge de üç temel istekte bulunmuşlardır. İlk istek milli hâkimiyetin fiilen gerçekleşmesini sağlamak üzere özgür bir meclis çalışması ve denetimiydi. İkinci istek siyasi hak ve hürriyetlerin genişçe kullanılabilmesiydi. Üçüncü istek ise parti örgütünde ve faaliyetlerinde yeni bir organizasyondur.¹⁸

Takrir'in içeriği hususunda çok çeşitli düşünceler mevcuttur. Giritlioğlu; takririn görünüşte parti içinde ıslahat içerdiğini ancak takrir sahiplerinin gerçek amaçlarının bağımsız yeni bir siyasi parti kurmak olduğunu görüşündedir.¹⁹ Kabacalı da Giritlioğlu gibi benzer bir fikir ileri sürmüştür. Dörtlü takrir önergesinin ardında hükümeti denetleyecek ikinci bir partinin kurulması isteminin olmasıdır.²⁰ Hilmi Uran'da benzer bir düşüncededir ve takriri verenlerin daha baştan parti içerisinden ayrılmak istediklerini takririn birer bahane olduğunu söylemektedir.²¹ Kemal Karpat'ın yaklaşımı ise takririn önemini adeta vurgular niteliktedir. "*Çok dikkatle kaleme alınmış ve görünüşte halk partisini içeriden değiştirmek maksadı ile verilmiş olmasına rağmen bu takrir kabul edildiği takdirde memleketin politika hayatında birdenbire köklü değişim yaratacaktı.*"²² Cemil Koçak ise takriri CHP içinde siyasi sistemde yönetim değişikliği talebi olarak yorumlamıştır. Yeni bir dönemin eşiğinde gerek parti içinde gerekse siyasi sistemde bir yönetim değişikliğinin gündeme getirilmesinin kaçınılmaz

16 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)* C.1, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s.316.

17 Ahmet Demirel, *Tek Parti İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, ss.309-310.

18 Koçak a.g.e., s.317. Takrir sahiplerinin üç temel istekleri bulunmaktaydı. Bunlar; 1- Ulusal egemenliğin en doğal sonucu ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis denetiminin Anayasamızın şekline değil ruhuna da tam uygun olarak belirlenmesini sağlayacak tedbirlerin alınması, 2- Yurttaşların politik hak ve özgürlüklerini daha ilk Anayasamızın gerektirdiği genişlikte kullanılması olanağının sağlanması, 3- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tam uygun bir şekilde yeni baştan düzenlenmesidir. Bkz. Mahmud Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yay., İstanbul, 1982, s.34.

19 Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*(c.1-2), Ankara, 1974, s.169.

20 Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, T.C Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.173.

21 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s.435.

22 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, ss.129-130.

olduğu bu kritik anda yeni dönemi temsil edebilecek nitelikte yeni bir siyasi kadronun suyun üstüne çıkabilmesini sağlamıştır.²³ Ancak taktir sahiplerinin önceden yeni bir parti kurulması amacıyla bu taktiri verdiğini söylemek tam anlamıyla doğru olmaz. Nitekim Abdi İpekçi'nin Celal Bayar ile yaptığı bir mülakatta taktiri verirken yeni bir parti kurma fikrinin olup olmadığı sorusuna Bayar şu sözlerle cevap vermiştir; "O vakit yoktu, ben kendi hesabıma söylüyorum. Diğer arkadaşlarımın hesabına söyleyemem. Halk Partisi'nin normal bir parti haline getirmek için mücadele edecektik parti içinde."²⁴

Taktir 12 Haziran 1945 tarihinde CHP grubuna getirilmiştir. Parti grubunda önerge konusunda birkaç eğilimin varlığından söz edebiliriz. Birincisi; önergeyi sahiplerine geri aldirmek, ikincisi; önerge sahiplerini susturmak üçüncüsü de özellikle İnönü'nün seslendirdiği önergecilerin ayrı mücadele etmelerini sağlamak idi.²⁵ 7 saat süren tartışmanın sonucunda taktir reddedilmiştir.²⁶ Celal Bayar taktiri reddetme fikrinde olanların kendilerini şiddetle tenkit ettiklerini hatta hakarete maruz kaldıklarını ifade etmiştir.²⁷ Ayrıca müzakerelerin mizansen olduğunu ve taktirin reddedileceğini bildiklerini söylemiştir.²⁸ Adnan Menderes parti grubunda taktirin şiddetle karşılandığını, kendilerine saatlerce ağır hücumlarda bulduklarını söylemiştir.²⁹ Dörtlü taktirin reddedilmesinin esas sebebi de tartışmalıdır. Bu hususta Cem Eroğul iki görüş ileri sürmüştür. Birincisine göre parti başkanının 19 Mayıs'ta verdiği liberalleşme direktifine rağmen Halk Partililer henüz otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemişlerdir. İkinci görüşe göre ise CHP kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için kasten sert davranmıştır. Eroğul'a göre aslında her iki görüşün birden ret kararı alınmasına etki etmiş olması muhtemeldir.³⁰

Taktir sahipleri halk partisi tarafından önergelerin kabul edilmeyeceğini zaten biliyorlardı. Taktirle birlikte bu milletvekilleri demokratikleşmede önemli bir adım atmışlardır. Taktirin reddedilmesi parti içi muhalefeti daha da arttırmıştır. Ayrıca parti içerisinde görülen muhalefet parlamento dışına taşarak kamuoyunda da hissedilmeye başlamıştır. Zira Menderes ve Köprülünün yazıları basın yoluyla demokratikleşme tartışmalarının artmasına sebep olacak ve partiden ihraç edilmeleri ile neticelenecektir.

23 Koçak, a.g.e., s. 327.

24 *Milliyet*, 15 Haziran 1983.

25 Fehmi Akın, *Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti- CHP İlişkileri (1946-1947)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2004, s.54.

26 *Vatan*, 13 Haziran 1945.

27 Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, der. İsmet Bozdağ, Truva Yay., İstanbul, 2010, s. 44.

28 Ayn.yer.

29 *Vatan*, 18 Temmuz 1946.

30 Eroğul, a.g.e., s.28.

2. Takririn Reddi Sonrası Basında Yaşanan Tartışmalar

Takrir'in parti grubunda reddedilmesinin ardından 1945 yılı içerisinde tek parti rejimi ile alakalı bir takım polemiklerin basına yansıma süreci başlamıştır. Dörtlü Takriri imzalayan milletvekilleri Vatan Gazetesinden destek görmüşler ve hükümete yönelik eleştirilerini Vatan Gazetesi üzerinden kamuoyuna açık yürütmeye başlamışlardır.³¹

İlk olarak tek parti yönetimini savunan Ulus gazetesi yazarı Falih Rıfkı Atay ile çok partili hayatı savunan Fuat Köprülü arasında bir tartışma yaşanmıştır. Atay, Ulus Gazetesinde çıkan yazısında Fuat Köprülü'yu son döneme kadar sessiz kalmakla son dönemde ise ortamdaki karışıklıktan faydalanmak amacıyla muhalif seslerin yanına yani Menderes'in yanına geçip bir olmakla suçlamıştır.³² Köprülü, Atay'ın yazısına "Yalancının Mumu..." başlıklı makalesiyle cevap vermiştir. Öncelikle Atay'ın yazısında kullandığı üslubu eleştiren Köprülü "küfür ve yalan dolu mantığı bozuk, ifadesi bozuk bir yazı" nitelemesinde bulunmuştur. Üslubu böylesine bozuk ve hakaret içeren bir yazıya cevap vermemesi gerektiğini fakat iktidar partisinin yayın organı olan Ulus Gazetesinde çıktığı için kendisini cevap vermekte zorunlu hissettiğini de belirtmiştir. Ayrıca Ulus'un böylesi yazıları yayınlanmasının parti idare heyetinin sorumluluğunda bir yük olduğunu da ifade edemeden geçememiştir.³³ Köprülü savaş yıllarında ve sonrasında memleketin iç ve dış siyaseti hakkındaki düşüncelerini partinin kapalı içtimalarında açık ve samimi bir şekilde ifade ettiğini söyleyerek "biz memleketin menfaati icap ettirdiği zaman, hiçbir şeyden çekinmeyerek ve hiçbir şahsi maksat gütmeyerek yalnız vicdanlarının emirlerine itaat eden açık, samimi, dürüst insanlarız" sözleriyle Atay'ın suçlamalarına karşılık vermiştir.³⁴

Köprülü'nün Atay'ın yazısına henüz cevap verdiği sırada bu kez Ülkü dergisinde Emin Erişirgil'in "Demokrasi ve Parti Terbiyesi" başlıklı makalesinde CHP muhaliflerini sekiz madde de tanımlaması yeni bir tartışmayı doğurmuştur.³⁵ Fuat Köprülü, Erişirgil'in özellikle sekizinci madde de muhalefeti Türk milleti dışında bir destek aramak ve hukuki bir devlet olmaktan çıkarmayı kastetmek iddialarını³⁶ şiddetle tenkit etmiştir. Fuat Köprülü, Erişirgil'in özellikle sekizinci maddedeki iddialarını eleştirmiştir. Köprülü Erişirgil'in makalesinde belirttiği kişilerin kimler olduğunu açıkça ifade etmesi gerektiğini söyleyerek durumun apaçık vatan hainliği suçlaması olduğunu bununla ilgili kararı da mahkemelerin vereceğini belirtmiştir.³⁷

31 Sanem Gök, *Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.21.

32 *Ulus*, 2 Eylül 1945.

33 Fuat Köprülü, "Yalancının Mumu...", *Vatan*, 6 Eylül 1945.

34 Fuat Köprülü, "Yalancının Mumu...", *Vatan*, 7 Eylül 1945.

35 Fuat Köprülü, "Sırça Köşkte Oturan...", *Vatan*, 8 Eylül 1945.

36 Emin Erişirgil, "Demokrasi ve Parti Terbiyesi", *Ülkü*, C.8, S.95, 1 Eylül 1945, s.1-2.

37 Fuat Köprülü, "Sırça Köşkte Oturan...", *Vatan*, 11 Eylül 1945.

Basında görülen tartışmalara Başbakan Saraçoğlu, 5 Eylül 1945 tarihinde Ankara Anadolu kulübünde gazetecilerle aylık basın toplantısıyla dâhil olmuştur. Saraçoğlu konuşmasında birlik ve beraberlik mesajı verdikten sonra konuşmasını dış politikadan iç politikaya getirmiştir. CHP ve Tek Parti yönetiminin eleştirilmesinden duyduğu rahatsızlığı bahsederek ülkemizin yirmi yıldır demokrasi yolunda büyük inkılaplar yaparak uzun yol aldığını vurgulamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında mağlup devletlerin dışındaki tüm devletlerin demokrat olduğunu ülkemizin de demokrat bir yapıya sahip olduğunu söyleyen Saraçoğlu “tek çatlak ses” çıkararak Türkiye için aksini ifade ettiğini söylemiştir. Saraçoğlu çatlak sesi “bir milletvekili Büyük Millet Meclisi kürsüsünden anayasamız demokrattır ama fiiliyat demokrat değildir” şeklinde belirtmiştir.³⁸ Saraçoğlu bu sözleriyle Menderes’i kastetmiştir. Başbakan ayrıca üstü kapalı olarak İstanbul gazetelerinin bir kısmı diye örtülü olarak Vatan ve Tan gazetelerini eleştirerek Matbuat Kanununun 50. Maddesini hatırlatarak Amerika ve İngiltere’de benzer kanunların yeni kaldırıldığını sırası geldiğinde bu kanunun yumuşatılacağını beyan etmiştir.³⁹ Başbakanın basın mensuplarına verdiği demecin ardından Falih Rifki Atay “Başbakan Milletle Konuşuyor” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Başbakan’ın sözlerine “rejimin yıllanmış muhaliflerimiz tarafından baltalanmaya kalkıştığını görünce isyan etmekte haklı idi” şeklinde destek vermiştir. Atay yazısında hürriyet ve muhalefet kavramlarının muhaliflerce yanlış anlaşıldığını, bu kavramların yalnızca bir tarafa sövmek manası taşımayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Başbakan’ın sözlerinin muhaliflerce anlaşılacak istenmeyeceğinin de önemle altını çizmiştir.⁴⁰ Asım Us ise Başbakanın demeci münasebetiyle kaleme aldığı yazısında şu değerlendirmeyi yapmıştır; “Başbakan sözlerinde demokrasi sistemini esas almıştır”. Us ayrıca “milli iradeyi demokrasi yolunda güçlendirmek için samimi niyetle her şey konuşulabilir yalnız milli iradeyi geliştirmek istermiş gibi görünerek rejimi baltalamak maksadını güden hareketlere müsaade edilemez” diyerek muhalefeti tenkit etmiştir.⁴¹

Adnan Menderes Başbakanın basın mensuplarına verdiği demecin akabinde 13-14 Eylül tarihlerinde Vatan Gazetesinde “Başbakanın Demeci Münasebetiyle” başlıklı makalelerini kaleme almıştır. Aynı zamanda bu makaleler Adnan Menderes’in ilkyazı deneyimleridir. Menderes ülkemizde demokrasi ve hürriyet konularında yaşanan şiddetli tartışmaları ele almıştır. Yaşanılanları cephe hücumu olarak tanımlayan Menderes olayların daha ileri gitmesi boyutunda istenmeyen durumların oluşabileceğini bunu da kapatmak için Başbakanın bir demecinde bulunduğunu ifade etmiştir.⁴² Menderes Başbakanın basın toplantısındaki konuşmasını belirli yönlerden eleştirmiştir. Menderes’e göre Başbakan demecinde asıl aydınlatması gereken konuları gerekli açıklıkta

38 Demir, a.g.e., s.73.

39 Vatan, 6 Eylül 1945, Ulus, 6 Eylül 1945, Vakıf, 6 Eylül 1945.

40 Falih Rifki Atay, “Başbakan Milletle Konuşuyor”, Ulus, 7 Eylül 1945.

41 Asım Us, “Türk Demokrasininin Gelişmesi İçin”, Vakıf, 8 Eylül 1945.

42 Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, Vatan, 13 Eylül 1945.

konuşmamıştır. Hürriyet ve Demokrasi kavramları oldukça üstü örtülüdür. Başbakanın memlekette hürriyet olup olmadığını sadece Matbuat Kanununun 50. Maddesiyle açıklanamayacağını ifade eden Menderes BM anayasası ile taahhüt edilen demokrasi ve hürriyet kavramlarının tam anlamıyla ne zaman hâkim olacağını belirsiz olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca milletvekili seçimi, hemen hemen tüm seçimlerin “*tayin mahiyetini aldığı*” ve “*memleketin tek parti sisteminden kurtaramadığının “ altını çizmiştir.*”⁴³Menderes’in bu yazısına Atay’dan cevap gecikmemiştir: Atay; “*Rejime Hakaret Edilemez*” başlıklı yazısında Adnan Menderes’in seçimler için kullandığı tayin mahiyeti sözlerini şiddetle eleştirmiştir. Atay’a göre milletvekillerine tayin edilmiş demek “*meclise hakarettir.*” Bu tarz konuşmaların derhal son bulmasını isteyen Atay “*ağızlarını toplamalılar*” sözleriyle karşılık vermiştir.⁴⁴

Dörtlü Takririn verilmesinin ardından basında yaşanan tartışmalar ve sonrasında Fuat Köprülü ile Adnan Menderes’in Vatan gazetesinde çıkan yazıları Cumhuriyet Halk Partisini dolayısıyla hükümeti rahatsız etmiştir.

3. Takrir Sahiplerinin Chp’den Tasfiye Süreci

CHP Genel Sekreterliği derhal harekete geçerek Köprülü ve Menderes’e muhalif tavırlarından ötürü basında yer alan yazılarının parti kurallarına uymadığını içeren bir mektup göndermiştir. Mektubun ardından Köprülü 13 Eylül ‘de yazılı müdafaasını yaparak parti denetiminde bulunan Ulus Gazetesinde çıkan kendisine yönelik eleştirel yazılara cevap verdiğini yazılarında parti tüzük ve programına aykırı nitelikler olmadığını belirtmiştir. Ayrıca dörtlü takriri savunmaya devam edeceğini de ifade etmiştir. Adnan Menderes ise müdafaasında partinin ve ülkenin yararına bir tutum sergilediğini söylemiştir.⁴⁵ Ancak kendilerini müdafa etmelerine rağmen parti divanı Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün parti içindeki durumları ve siyasi faaliyetleri üzerinde görüşmek üzere 21 Eylül 1945 tarihinde toplanmıştır.⁴⁶ Toplantıda Köprülü ve Menderes’in Meclis konuşmalarında aldıkları tavır ve parti prensipleri ile hükümet aleyhinde önceden beri yayınlarda bulunan Vatan gazetesinde çıkan yazılarını inceleyerek partinin hareket ve faaliyetlerine zıt görüldüğü kanaatine varılıp oy birliğiyle iki milletvekillinin partiden ilişiğinin kesilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷

Köprülü verilen ihraç kararlarına basın aracılığıyla tepki göstermiştir. Köprülü karar için “*bu karar, memleketin menfaatlerine uygun samimi hareket karşısında partiyi idare edenlerin nasıl bir telakki beslediklerin bütün açıklığı ve acılığı ile gösterdi*” ifadesini kullanmıştır. Köprülü bu hususta kimin haklı

43 Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan*, 14 Eylül 1945.

44 Falih Rıfki Atay, “ Rejime Hakaret Edilemez”, *Ulus*, 22 Eylül 1945.

45 BCA, Dosya 2, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 572.2277.3.

46 *Vatan*, 21 Eylül 1945.

47 *Vatan*, 22 Eylül 1945.

olduğunun kararını Türk milletinin vereceğini söylemiştir. Adnan Menderes ise “ Memleketin yüksek menfaatlerine tamamı ile uygun bulunduğu kani olduğum bu yoldaki çalışmalarında parti içinde veya dışında bulunmamın başka tesirlere haiz olamaz” değerlendirmesini yapmıştır.⁴⁸

Gazetede ki köşesinde ihraç kararlarını yorumlayan Ahmet Emin Yalman iki milletvekilinin parti prensiplerine karşı gelmediğini aksine partinin asıl hedeflerine göre yönetilmesini istediklerini belirtmiştir. Partinin böyle kıymetli kimseleri kendi bünyesi içinde tutarak partinin gençleşme yolundan gitmesi gerektiğini söyleyen Yalman ihraçların Halk Partisi bakımından kötü ancak ülkemiz için hayırlı bir olay olduğunun altını çizmiştir.⁴⁹ Zekeriya Sertel’de CHP’deki ihraçları büyük bir tasfiyenin başlangıcı olarak saymıştır.⁵⁰ Falih Rıfki Atay ise demokrasilerde parti üyelerinin tenkitte bulunmasının gayet normal olduğunu ancak siyasi faaliyetlerin işleyebilmesi içinde parti programının ve disiplinin tam olması gerektiğini söylemiştir. Alınan kararın uzak yakın parti muhitlerine geniş bir nefes aldığını ve “yahu ne oluyoruz” suali ile kaygılanmaktan kurtardığını belirterek kararı olumlu karşılamıştır.⁵¹ Asım Us, alınan kararı “kalp ıstırabı” ile verilmiş şeklinde değerlendirmesini yapmıştır. Nadir Nadi ise bugünkü duruma dört ay gibi kısa bir sürede gelinmediğini konunun iyi tahlil edilmesi gerektiğini ifade ederek alınan ihraç kararlarının iki milletvekiline yükletilmesinin bir “haksızlık” olduğunu söylemiştir.⁵²

İhraç kararlarını onaylayan Cumhurbaşkanı İnönü ise takriri veren kişileri yakından tanıdığını bir parti kurma işini başarabileceklerine inandığını ve bu sebeple Başbakan Saraçoğlu’na takriri reddetmesi talimatını bizzat verdiğini söylemiştir. Takrir sahiplerinin partiden ayrılma yoluna gireceklerini bu süreci hızlandırmak için partiden uzaklaştırma yolunu seçtiklerini belirtmiştir. İnönü ayrıca Celal Bayar’a dokunmayarak O’nun kendi isteğiyle partiden ayrılacağını tahmin ettiğini ifade etmiştir.⁵³ İsmet İnönü’nün bu sözlerinin ardından 28 Eylül’de başında Ankara’da Celal Bayar’ın istifa ettiğine dair söylentiler çıkmıştır.⁵⁴ Kısa sürede doğrulanan haberde Bayar’ın istifanamesini posta yoluyla Meclis Başkanlığına gönderdiği anlaşılmıştır.⁵⁵ Neticede 5 Kasım’da Meclis oturumunda Bayar’ın istifa dilekçesi okunmuştur.⁵⁶ Bayar milletvekilliğinden istifa etmiş ancak Halk Partisinden istifa etmemiştir. Bayar CHP’den istifa etmemesinin nedenini şu sözlerle açıklamıştır: “”CHP’den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız

48 Vatan, 22 Eylül 1945.

49 Ahmet Emin Yalman, “Bizi Bekleyen Tehlike”, Vatan, 23 Eylül 1945.

50 Zekeriya Sertel, “İki Mebus’un Partiden Çıkarılması Hadisesi”, Tan, 24 Eylül 1945.

51 Falih Rıfki Atay, “Parti Divanın Kararı”, Ulus, 23 Eylül 1945.

52 Nadir Nadi, “Partiden İki Kişi Çıkarıldı”, Cumhuriyet, 23 Eylül 1945.

53 İsmet Bozdağ, Menderes Menderes, Emre Yay., İstanbul, 1997, ss.54-55.

54 Vatan, 28 Eylül 1945.

55 Vatan, 29 Eylül 1945.

56 TBMM Tutanak Dergisi, 5 Kasım 1945, Dönem 7, C.20, s.14.

verildikten sonra yapabildim".⁵⁷ Bayar'ın milletvekilliğinden istifa etmesi haberlerinin hemen ardından basından yorumlar gelmeye başlamıştır. Asım Us, Celal Bayar'ın istifasını parti idaresine karşı bir muhalefet kararın neticesi olarak yorumlayarak Köprülü ve Menderes'in partiden ihracıyla doğrudan ilişkili olduğu yorumu yapmıştır.⁵⁸

Celal Bayar'ın milletvekilliğinden istifa ettiği halde CHP'den ayrılmaması ve iki arkadaşının partiden ihraç edildiği halde kendisinin partiden çıkartılmaması basında çeşitli polemiklere de sebep olmuştur. Tartışma Zekeriya Sertel'in Tan Gazetesinde yayınlanan "Atatürk'ün Varisi" başlıklı yazısıyla başlamıştır. Sertel yazısında Bayar'ın istifasının hükümetin iç ve dış siyasetini protesto etmesi anlamını taşıdığını öne sürmüştür. Bayar'ın ayrıca iki sıkıntısının olduğunu bunlardan birincisi "Atatürk'ün sadık muakkibi olarak partinin ve hükümetin onun çizdiği yoldan ayrılmış olması" idi. İkincisi ise "iç ve dış siyasette Atatürk'ün yolundan ayrılmamış olması" idi. Bayar'ın istifası ile ilgili olarak "CHP içinde ayrılık intaç eden; yeni bir vaziyet doğuracaktır. Bu ihtilafın Atatürk'ün hakiki varisiyle onun çizdiği yoldan ayrılanlar arasında bir veraset davasına müncer olması ihtimalide vardır. Bu davada hakem rolünü millet oynayacak hakiki varisle Atatürk'ün mirasına sahiplik iddia edenler arasında kimlerin haklı olduğunu tayin edecektir" değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁹

Fuat Köprülü de Sertel'in yazısına 6 Ekimde "Miras Davası mı?" Başlıklı yazısıyla cevap vermiştir. Sertel'in iddia ettiği gibi miras ve mirasçılık meselesi olmadığını, Atatürk'ün Türk tarihinin ebedi şeref sayfalarında ve Türk milletinin kalbinde yaşattığını söylemiştir.⁶⁰

Refik Koraltan 2 Ekim'de ihraçlar üzerine Vatan gazetesine verdiği beyanatta şu sözleri söylemiştir; "Ben ve üç arkadaşım milli hâkimiyet esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç kararı verenlerdir." Ayrıca Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Adnan Menderes'e yönelik "çatlak bir ses" benzetmesini "kendi grup arkadaşı Adnan'ı nasıl hurpalayabilir?" Sözleriyle eleştirmiştir.⁶¹ Refik Koraltan'ın gazeteye verdiği beyanat ve Başbakanı eleştiren sözlerinin ardından CHP kendisinden derhal bir beyanat istemiştir.⁶² Koraltan müdafaasında "gazete neşriyatını gidilmesi gereken yolu gösterir mahiyette telakki ettiğini" söylemiştir.⁶³ Koraltan da partiden 3 Aralıkta ihraç edilmiştir. Bunun üzerine basına verdiği demeçte "Parti ekseriyeti gerek nizamnamenin ve gerek programın anlaşılmasında bizden ayrılmış bulunuyorlar verilen kararların parti tüzüğüne uygun olmadığı"

57 Metin Tokar, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları -Tek Partiden Çok Partiye (1944- 1950)*, Bilgi Yay., Ankara 1998, s.74.

58 Asım Us, "Celal Bayar'ın İstifası", *Vakit* 1 Ekim 1945.

59 Zekeriya Sertel, "Atatürk'ün Varisi", *Tan*, 1 Ekim 1945.

60 Fuat Köprülü, "Miras Davası mı?", *Vatan*, 6 Ekim 1945.

61 *Vatan*, 2 Ekim 1945.

62 *Vatan*, 4 Kasım 1945.

63 *Vatan*, 28 Kasım 1945.

ifadesini kullanmıştır.⁶⁴ Bu demecin üzerine Ulus gazetesi bir araştırma yaparak parti divanının verdiği kararın tüzüğe uygun olduğunu kamuoyuna duyurmuştur.⁶⁵

Bayar'ın CHP'den tamamen kopuşu ise 2 Aralık 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. Bayar, Basın Kanununun haberleşmeyi engelleyen 17. ve 50. Maddelerinde değişiklik yapılması için bir tasarı hazırlamıştır. Fakat yasa tasarısı Meclise gelmeden parti grubunda reddedilmiştir. Bu durum Celal Bayar'ın partiden istifasına giden yolu açmıştır.⁶⁶ Bayar'ın partiden istifa etmesinin ardından yeni bir parti kurulacak mı soruları dolaşmaya başlamıştır. Bayar verdiği demeçlerde böyle bir niyetinin olduğunu söylemiştir. Bu açıklamanın ardından Falih Rıfkı Atay "*Yeni Bir Muhalefet Partisi*" başlıklı yazısında yeni bir parti kurulması kararını değerlendirmiştir. Haberi memnunlukla karşılayan Atay, muhalefet partisinin temsilcilerinin şimdiden belli olduğunu söyleyerek "*halk partisinden ihraç edilenler*" tanımlamasıyla Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltanı kastetmiştir. Atay; Celal Bayar'ın Kemalizm'e ve Türk devrimlerine uygun bir muhalefet partisi kurmasını kendisi kadar çok arzu ettiğini de belirtmiştir. Bayar'ın parti kurma fikrine memnuniyetini "*Celal Bayar, bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğü ile şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıflı liderin muhalefet partisini bulmaktan memnun olmamak imkânı var mıdır?*" sözleriyle açıkça belirtmiştir.⁶⁷ Necmettin Sadak ise Bayar hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur; "*Celal Bayar bir parti lideri olmak için bütün şartlara malikdir. Milli İstiklal Harbinden beri denenmiş vatanseverliğine uzun bir siyasi hayatın en temelli meziyetleri katılmıştır. Başında bulunduğu işlerde ve devlet hizmetinde ayrı görüşlerden, düşüncemize uymayan ve tenkit edebilecek sistem ve kararları bulunabilir. Fakat Celal Bayar, her şeyden üstün, milliyetçi, dürüst ve faziletli bir insan olduğunu ispat etmiştir. Lider olarak arkasına insan toplayabilir. Etrafındakilere olduğu kadar karşısındakilere de güven ve saygı telkin edebilir. Nihayet ekonomi siyasetinde meslek sahibidir. Liberal ve şahsi teşebbüs taraftarıdır. Yeni partiye lazım olan böyle bir liderdir.*"⁶⁸ Hüseyin Cahit Yalçın ise Bayar'a bir mektup göndererek yeni bir parti kurulmasının erken olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Nihai sonuç 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partinin resmen kuruluşuyla gerçekleşmiştir. Takrir sahiplerinin partiden istifa ve ihraç haberlerinin olduğu sırada İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde bir konuşma yapmıştır.⁷⁰ İnönü konuşmasında Türk demokrasinin eksikliğinin bir muhalefet partisi olduğunu ve gelecek seçimlerin serbest olacağını söylemiştir. İnönü'nün bu konuşması

64 *Vatan*, 29 Kasım 1945.

65 *Ulus*, 9 Ekim 1945.

66 Dokuyan, a.g.m, s.157.

67 Falih Rıfkı Atay, "Yeni Muhalefet Partisi", *Ulus*, 3 Aralık 1945.

68 Necmettin Sadak, "Bir İyi Haber: Celal Bayar'ın Kurmak Üzere Olduğu Parti", *Akşam*, 3 Aralık 1945.

69 Bayar bu mektuptan anılarında bahsetmiştir. Bkz. Bayar, a.g.e., s.50.

70 *Ulus*, 2 Kasım 1945.

basında heyecan ve aynı zamanda yankı uyandırmıştır. Asım Us yazısında muhaliflere seslenerek “gereken cevabı aldınız” demiştir.⁷¹ Hüseyin Cahit Yalçın ise İnönü’nün sözlerini yeni bir devrin başlangıcı olarak değerlendirmiştir.⁷² Falih Rıfkı Atay’da nutku “Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi bir tekâmül yolu üzerinden başlıca dönemeçlerden biri” şeklinde tanımlamıştır.⁷³ Bu konuşmanın muhalefetin organize bir yapı oluşturmasına diğer bir değişle yeni bir partinin kurulması sürecini hızlandırması bakımından önemi vardır.⁷⁴ Ayrıca Dörtlü Takrir verilmeseydi Türkiye’nin çok partili hayata geçişi uzamış olacaktı.⁷⁵

Bu isimler dışında Cumhuriyet Halk Partisi içinden yeni ihraçların olabileceği iddiası gündeme gelmiştir. Koraltan ile aynı gün CHP Aydın İl Başkanı Ethem Menderes görevden alınmış ve bunun üzerine kendisi istifa etmiştir.⁷⁶ 22 Aralıkta da Antalya milletvekili Cemal Tunca partiden ayrılmıştır. Diğer muhalif Yusuf Hikmet Bayur ise hakkında parti idare kurulunca teklif edilen partiden çıkarılma talebi ile 22 Ocak 1946 partiden ihraç edilmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti çok partili demokratik sisteme geçişin ilk adımını 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülünün tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçen verdiği beyannameyle atmıştır.

Parti içerisinde demokratikleşme ve liberalleşmeyi isteyen demokrasi beyannamesinin verilisinin üzerinden tam 70 yıl geçmiştir. Takririn verildiği tarih Türk siyasal hayatında bir dönüm noktasıdır. Çünkü Cumhuriyet Halk Partisi içinde ve Meclis’te başlayan muhalif hareketin organize bir hal alarak geniş ölçüde kamuoyuna duyurulmasını sağlanmış ve artık Türkiye’de kemikleşen bir muhalefet olgusunun oluştuğunun göstergesidir. Takrir sahipleri partiden gelebilecek baskılara rağmen takrirdeki fikirleri savunmuşlar, halk partisinden ihraç edildikten sonra da takirde savundukları demokrasi ve hürriyet kavramlarını basın vasıtasıyla kararlılıkla sürdürmeye devam etmişlerdir. Böylece çok partili hayata geçişin ilk kesin adımı takrir sahiplerince atılmıştır. Elbette II. Dünya savaşı sonrası yaşanan dış gelişmeler ve içeride yaşanan bir takım sıkıntılar Dörtlü Takririn verilmesinde itici güç olmuştur. Takrir değişen dünya düzenine ayak uydurmak isteyen, ülkede tam anlamıyla demokratik sistemin hâkim olmasını arzulayan dört milletvekilinin tek parti iktidarına rağmen muhalefet etmekten çekinmediklerinin bir göstergesidir.

71 Asım Us, “Siyasi Edebiyatımızda Şaheser Nutuk”, *Vakit*, 2 Kasım 1945.

72 Hüseyin Cahit Yalçın, “Milli Şef’in Beklenen Nutku”, *Tanin*, 2 Kasım 1945.

73 Falih Rıfkı Atay, “Devlet Başkanı’nun Nutku”, *Ulus*, 2 Kasım 1945.

74 Hakan, Bayrı, *Demokrat Parti Döneminde İktidar- Muhalefet İlişkileri 1950-1960*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s.51.

75 Abdolvahap Kara, “Türk Demokrasisinin Manifestosu Dörtlü Takrir 70. Yılında”, *Önce Vatan*, 31 Mart 2015.

76 *Vatan*, 4 Aralık 1945.

Takrir sahiplerinin önergeyi CHP bünyesinden ayrılmak ve yeni bir parti kurmak amacıyla vermediklerini bizzat kendilerinin sonraki yıllarda verdikleri beyanatlarından anlaşılmaktadır. Zaten Celal Bayar son ana kadar evi gibi gördüğü partiden ayrılmamıştır. Ancak Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Vatan Gazetesindeki yazıları parti programına ters düştüğü gerekçesiyle tasfiye edilmeleri muhaliflerin partiden ayrılma, çıkarılma sürecini başlatmıştır. Nihayet bu dört milletvekillerinin öncülüğünde 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuş ve uzun yıllar süren CHP tek parti iktidarı karşısında bir muhalefet hareketi olarak yerini almıştır.

Sonuç olarak yeni bir siyasi parti kurulmasına sebep olan bu demokrasi mücadelesinde Dörtlü Takrir bir meşale görevini görmüştür. Çok kısa bir süre sonra çok partili hayata geçecek olan Türkiye için geçirdiği Haziran 1945 - Ocak 1946 arasındaki kısacık süre demokrasi kapısının aralanmasını sağlamıştır. CHP içerisinde muhalefet eden milletvekilleri takriri verecek cesarete olmasaydılar, Türkiye'nin demokratik sisteme geçişi biraz gecikebilirdi. Hatta muhalefet partisi olarak Demokrat Parti kadar güçlü bir siyasi parti kurulamayabilirdi.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490..1.0.0, Yer 572.2277..3.

II. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi D.7,C.20. (5 Kasım 1945)

III. Süreli Yayınlar

Akşam,
Cumhuriyet,
Milliyet,
Tan,
Tanin,
Ulus,
Ülkü,
Vakit,
Vatan,
Önce Vatan.

IV. Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. b.y.y.
AKIN, Fehmi, *Türkiye’de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti- CHP İlişkileri (1946-1947)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2004.
AYDEMİR, Şevket *Süreyya, Menderes’in Dramı(1889-1960)*, İstanbul 1969.
BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, der. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul 2010.
BAYRI, Hakan, *Demokrat Parti Döneminde İktidar- Muhalefet İlişkileri 1950-1960*), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

- BOZDAĞ, İsmet, *Menderes Menderes*, Emre Yayınları, İstanbul 1997.
- DEMİR, Şerif, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Parti İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- GÖK, Sanem, *Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii(c.1-2)*, Ankara 1974.
- GOLOĞLU, Mahmud, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982.
- İNAN, Süleyman, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara 2006.
- KABACALI, Alpay, *Türk Basımında Demokrasi*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Yayınları, İstanbul 1992.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) C1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Der Yayınları, İstanbul 1995.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları –Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1998.
- URAN, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara 1959.

V. Makaleler

- AKANDERE, Osman, “Bir Demokrasi Beyanamesi Olarak Dörtlü Takrir’in Amacı ve Mahiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.9, Konya 2003.
- ATAY, Falih Rıfki, “Başbakan Milletle Konuşuyor”, *Ulus Gazetesi*, 7 Eylül 1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Rejime Hakaret Edilemez”, *Ulus Gazetesi*, 22 Eylül 1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Parti Divanın Kararı”, *Ulus Gazetesi*, 23 Eylül 1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Devlet Başkanı’nın Nutku”, *Ulus Gazetesi*, 2 Kasım 1945.
- ÇAVDAR, Cengiz, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8.
- DOKUYAN, Sabit, “Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.2, S.2/1 Haziran 2014.

- ERİŞİRGİL, Emin, "Demokrasi ve Parti Terbiyesi", *Ülkü Dergisi*, C.8, S.95, 1 Eylül 1945, s.1-2.
- KARA, Abdulvahap, "Türk Demokrasisinin Manifestosu Dörtlü Takrir 70. Yılında", *Önce Vatan Gazetesi*, 31 Mart 2015.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Yalancının Mumu...", *Vatan Gazetesi*, 6 Eylül 1945.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Yalancının Mumu...", *Vatan Gazetesi*, 7 Eylül 1945.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Sırça Köşkte Oturan...", *Vatan Gazetesi*, 8 Eylül 1945.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Sırça Köşkte Oturan...", *Vatan Gazetesi*, 11 Eylül 1945.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Miras Davası mı?", *Vatan Gazetesi* 6 Ekim 1945.
- MENDERES, Adnan, "Başbakanın Demeci Münasebetiyle", *Vatan Gazetesi*, 13 Eylül 1945.
- MENDERES, Adnan, "Başbakanın Demeci Münasebetiyle", *Vatan Gazetesi*, 14 Eylül 1945.
- NADİ, Nadir, "Partiden İki Kişi Çıkarıldı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Eylül 1945.
- SERTEL, Zekeriya, "İki Mebus'un Partiden Çıkarılması Hadisesi", *Tan Gazetesi*, 24 Eylül 1945.
- SERTEL, Zekeriya, "Atatürk'ün Varisi", *Tan Gazetesi*, 1 Ekim 1945.
- US, Asım, "Gençliğin Bayramı", *Vakit Gazetesi*, 20 Mayıs 1945.
- US, Asım, "İki Milletvekili Hakkında Davanın Kararı", *Vakit Gazetesi*, 23 Eylül 1945.
- US, Asım, "Celal Bayar'ın İstifası", *Vakit Gazetesi*, 1 Ekim 1945.
- YALMAN, Ahmet Emin, "Bizi Bekleyen Tehlike", *Vatan Gazetesi*, 23 Eylül 1945.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit Yalçın, "Milli Şef'in Beklenen Nutku", *Tanin Gazetesi*, 2 Kasım 1945.